

TÜRKLERDE KIYAFETİN KISA TARİHİ*

Doç. Dr. Ayten SEZER ARIĞ**

ÖZET

Bu yazıda Türklerin yaklaşık 4000 yıllık dönemde kıyafetlerindeki değişim ve gelişimin kısa bir tarihi üzerinde durulmuştur. Değişik coğrafya, kültür ve medeniyetler ile politikaların kıyafete yansımaları ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eski Türkler, Osmanlı, Atatürk, Türkiye, Kıyafet, Şapka

THE CONCISE HISTORY OF COSTUME IN TURKS

ABSTRACT

In this study we want to show Turkish costumes was changed for 4000 years. Different geografic, cultural, civilization and political costumes how is showed.

Key Words: Old Turks, Ottoman, Atatürk, Turkey, Hat

* Bu makale, Kultura Narodov Priçernomoriya Dergisi, No:109, Ukrayna-Kırım, 2007'de Rusça olarak yayımlanmıştır. Doç.Dr.Nariman Seyityahya tarafından Rusça'ya çevrilmiştir.

** Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Öğretim Üyesi

GİRİŞ

Kıyafet konusu insanlık tarihi kadar eskidir. Zira, çıplak doğan ve giyinen tek canlı varlık insandır. İnsanların elbiseleri onların içine girip oturdukları ilk evi sayılmaktadır. İnsanlar neden giyinirler diye sorulduğunda pek çok unsurun etkili olduğunu görürüz. Başlangıçta, kıyafetlerini sıcak, soğuk, kar ve yağmur gibi tabiat şartlarından korunmak için giymişlerdir.

İklim, coğrafya ve tabiat şartları kadar dinî inanışlar ile kültürel değerler de kıyafeti belirlemiştir. Kıyafet bir yönüyle bireyin yaptığı işi (asker, sivil, polis, din adamı, hemşire vs...) dolayısıyla statüsünü, diğer yanıyla da ekonomik durumunu ve cinsiyetini ortaya koymaktadır. Kıyafetteki gelişmeler zamanla estetik ve moda denilen tarzın doğmasına yol açmış olup, çeşitli milletlerin ve insan topluluklarının dini inançlarına, medeni durumları ile örf ve adetlerine göre farklılıklar göstermiştir. Kıyafetin tercihinde, iklim şartlarının, dinî inanışların, kültürel farklılıkların, zevklerin, hatta ekonomik durum ile bazı sosyal değerlerin etkisinden söz edilebilir. Kısacası, giyim, insanın mevkiini, cinsiyetini, milliyetini, bölgesini, ait olduğu kabilesini, medeniyetini, inanç, duygu ve düşüncesini ortaya koyup belirlemektedir. Bu belirlemede önceleri başa giyilenler üste giyilenlerden daha önemli olmuştur. Şapka, sarık, fes, kipalar ait olunan topluluk ve inançları hakkında fikir vermiştir.

Medeniyet tarihinin bir parçası olan kıyafet, sadece elbise olmayıp vücuda yapılan dövme, saç, sakal ve bıyık şekli, kadınların saç biçimleri ve özellikle başa giyilen başlıklar bir toplumu diğerinden ayıran önemli özellikler olarak görülmüştür¹. Cinsiyetin tanımlanmasına da yardımcı olan kıyafet², sözlü olmayan iletişim aracı olarak, karakterin sosyalliğin hatta havanın/tavrın değişmesini şekillendirir. Giyimde veya örtünmede dinin ve kültürün etkili olmasından dolayı bu alandaki değişim dinin ya da kültürün değişimi olarak algılanmıştır.

Kıyafet konusu oldukça karmaşıktır ve insanın neden giyindiği, giyiminde etkili olan faktörlerin neler olduğu, bu konuda ne gibi yasal düzenlemeler ile müdahalelerin yapıldığı ve dinlerin kıyafet konusundaki kurallarının neler olduğu düşünülmektedir.

¹ Ümit Meriç, "Sosyolojik Açıdan Kılık-Kıyafet ve İslam'da Örtünme", **İslamda Kılık Kıyafet ve Örtünme**, Yayına hazırlayan: Bekir Topaloğlu v.d. İslami İlimler Araştırma Vakfı yayını, 2.Baskı, İstanbul 1987, s.31.

² Kenneth D.Mc.Donald, **Fascist Fashion: Dress, The State and The Clothing Industry In The Third Reich**, Ph.D , December 1998, University of California Riverside, s.37-38.

Bu makalede geçmişten günümüze Türklerde kıyafetin gelişim ve değişiminin kısa tarihi ortaya konmaya çalışılacaktır.

I. Eski Dönem Türklerinde Kıyafet

Eski Türklerin kıyafetleri konusunda gravürler ve birtakım tarihi kalıntılardan bilgi edinilmiştir. Eski Türkler gerek göçebe hayatın gereği gerekse hayvancılıkla uğraşmalarından dolayı Orta Asya'da daha çok deriden yapılmış rahat kıyafetleri tercih etmişlerdir. Bir iç don, üste giyilen kaftan, çapan, şapan ya da çarpıt denilen bir çeşit hırka, ceket ya da palto ve ayağa giyilen çizme ve çarık bozkır kültürün dış giysileriydi. Kadınların giysileri ise şalvar, cepken ve ayakkabı ile başlıklardan oluşmuştur. Şalvar veya pantolon giymek rahatlık bakımından savaşçı kavimlere özgü bir giyimdi. Hunlardan itibaren atlı birliklerin kurulmasıyla, pantolon giyilmesi zorunlu olmuştur. Üzerine de kaftan ve şalvar giyilmiştir. Giysilerinin kumaşı seyahatte ve savaşta deriden, gündelik yaşamda kumaştan yapılmıştır. Çizmeler ise deri ve keçeden olup yarım ya da uzundu. Yerleşik hayata geçişle birlikte dokuma giysiler giyilmiştir. Eski Türklerde ve Selçuklulardaki giyim tarzının birbirine benzediği yalnız Selçuklu kıyafetlerinde kadını erkekten ayıran en önemli unsurun baş kısmında olduğu görülmüştür. Kadınlar başörtüsü olarak bürüncük ve yaşmak kullanmışlardır.³ Eski Türklerde giyim eşyası olarak koyun, kuzu, sığır, tilki ve biraz ayı derisi ile koyun, keçi, deve yünü kullanılırdı. Bozkırın tipik elbisesi caket-pantolon idi. Çünkü süvari en rahat şekilde böyle giyinebilirdi. Başka kavimler kopça kullandıkları halde, Türkler düğme kullanırlar ve caketlerini, Çinliler ve Moğolların aksine sola açarlardı. Soğuk ve sıcak havalarda giyilen pelerinler kullanırlar, ayaklarına çizme, başlarına börk giyerlerdi. İleri gelen makam sahipleri, başlıklarının daha uzun ve gösterişli olmasından tanınırdı. Hun, Göktürk, Uygur, Avar ve Hazarlar, Oğuzlar ve Bulgarlara ait belgelere göre genellikle sakallarını kestiren Türk erkekleri, uzun kesilmiş saçlı ve bıyıklı idiler. Attan inmek, börk ve başlıkları çıkarmak saygı işaretiydi.⁴

³ Türklerde giyecek ve süslenme için bkz. Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, Cilt:V, Ankara 1985, s.9,101-103,113-116, 253-265; Uygur Türklerinde zengin bir başlık geleneği olup, başlıkların statü sembolü kadar dinsel törenlerde kutsal bir anlamı da vardı.Bkz. Zühre İndirkaş, "Uygur Taç-Başlıkları Üzerine", *Toplumsal Tarih*, Mart 1996, Cilt:5, Sayı:27, s.32,36.

⁴ Eski Türklerdeki giyim için bkz. İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 4.baskı İstanbul 1986, s.306-307.

Eski Türklerden Uygurların kürk ve süslü şapkalar giydikleri, kadınları hotozlu şapkaları ve samur derileri, beyaz keçeleri ve zamanın çok değerli ve ünlü çiçeklerle süslenmiş kumaşları olduğu bilinmektedir⁵.

Eski zaman ordularında herkes istediği gibi giyinerek savaşa gitmişlerdi. Fakat her toplumun kıyafeti kendine özgü olduğundan herkes yurttaşlarını giysilerinden tanımaktaydı. Eski Yunan ahalisinden Ispartalıların kırmızı elbise giyerek savaşa gittikleri Romalıların ise asker için üniforma kabul ettikleri bulgulardan anlaşılmaktadır. İslamiyet'in ortaya çıkışında her Müslüman cihat görevi ile yükümlü olduğundan askeri kıyafet konulmasına gerek görülmemiştir.

II. Osmanlı Döneminde Kıyafet

Osmanlılarda kıyafet, toplum yaşamının bir ifadesi olup, giysinin kumaşına kadar, renginin de bir anlamı vardı ve giyenin ait olduğu toplum düzeyini yansıtmaktaydı. Sarayda giyilen kumaş, biçim ve renkte kıyafeti halkın giymesi yasaklanmıştır. Ayrıca, giyenin mevkii ne olursa olsun, giysileri giydiği yere ve zamana göre değişmektedir. Törende ve seferde giyilenler günlük giyilenlerden farklıydı. Kıyafet hakkında seyahatnameler ve yabancıların hatıraları önemli bilgiler vermektedir. Osmanlı Döneminde 1554'den 1562'ye kadar Avusturya elçisi olarak görev yapan Ogier Ghiselin de Busbecq bu süredeki gözlemlerini arkadaşına yazdığı mektuplarında: Türklerin felaketi hatırlattığı için siyahı sevmediklerini ve daha çok yeşili tercih ettiklerini anlatmıştır. Ayrıca; başları sarıklı büyük bir kalabalığa baktığında, bembeyaz ipeklili kumaşlara bürünmüş, bir renk cümbüşünün yaşandığını ve o zamana kadar böyle bir manzarayı görmediğini itiraf ettikten sonra bu kadar zengin ve göz alıcı görünüşte bile bir sadelik ve tutumluluk olduğuna dikkat çekmiştir. En üstten en alt kademedeki memura kadar hemen herkesin aynı biçimde elbiseler giydiklerini, Türklerin elbiselerinin boyunun topuğa kadar uzun olduğunu bunun da onları iri yarı ve uzun boylu gösterdiğini, kendilerinin ise elbiseye hesapsız para harcadığını ve elbisenin boyunun kısa ve dar olduğunu bunun da vücudun bütün hatlarını olduğu gibi meydana çıkardığını bu durumun da adamın boyunu kısa ve adeta cüce gösterdiğini yazmıştır⁶. 16.yüzyılda Türkiye'ye gelen İngiliz seyyah F. Moryson ise o dönemde giyilen başlık ve külahlar ile üze-

⁵ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Cilt 1 İstanbul 1997 s.89.

⁶ Ogier Ghiselin De Busbecq, *Türkiye'yi Böyle Gördüm*, Hazırlayan:Aysel Kurutluoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser 31, baskı yılı yok, s.57, 65.

rine sarılan tülbentlerden erkek ve kadın giysileri ile aksesuarlarından geniş örnekler vermektedir.⁷

Bu konudaki bir başka örnek 18.yüzyılın başlarında Osmanlı'ya ait gözlemlerini anlatan Lady Montagu'nun mektuplarıdır. 1 Nisan 1717'de Edirne'den Kontes...ye yazdığı XXVIII. mektubunda Montagu, üzerindeki kıyafetinden hareketle Osmanlı giyimini şöyle tasvir etmiştir: "...Çok geniş bir şalvarım var. Bu şalvar gayet ince, gül penbesi, kenarı sırmalı damiskadan yapılmış. Terliklerim beyaz deriden ve sırma işlemeli. Şalvarın üzerine beyaz ipekten, etrafı kamilen işlemeli bir tül gömlek sarkıyor...Entari, adeta vücuda göre biçilmiş bir caket...beyaz Şam kumaşından...Uzunluğu ayaklarıma kadar...Kürk, Türk kadınlarının bazan giydikleri, bazan çıkardıkları bir ev libası...Başa kalpak denilen bir serpuş giyiliyor" dedikten sonra çeşitli işlemlerden söz etmiş ve devamla "Türkiye'de güzeller İngiltere'dekinden daha çok ve hepsi de mütenevvi. Burada hiçbir kadına tesadüf edilmez ki güzel olmasın. Hemen hepsi de kara gözlü, tenleri dünyanın en güzel renginde. Bence İngiltere Kral Sarayı bütün Hıristiyanlık âleminde en güzel kadınların bulunduğu bir yer ise de, orada da buradaki kadar güzel yok..Gözlerinin etrafına sürme çekiyorlar, bu suretle kirpikleri aydınlıkta ve hele gündüz oldukça bir mesafeden parlıyor. Bunu Rum kadınları da kullanıyor..."⁸. Bir başka hatıratta ise 19.yüzyılın Osmanlı İstanbul'unda kıyafetlerin çok şaşırtıcı olduğu, aynı şekilde giyinmiş iki kişiye rastlanamayacağı belirtilerek, başa sarılmış, şallar, kareli mintan ve cepkenler, ruhban kıyafetleri ve yeşil, turuncu, sümbül renkli feracelerden ipek gömleklere, sırma işlemeli mendillere kadar Türk kadın kıyafetlerini hayranlıkla seyredilebileceği belirtilmiştir⁹.

Osmanlı'da Hıristiyanların yaşayış biçimleri Müslümanlardan ayrılmış ve bunların kendilerine benzememeleri konusunda dinî bir titizlik gösterilmiştir. Hıristiyanlar yaşayışlarında ve giyimlerinde birçok kayıtlara tabi tutulmuşlardır. Türklerin gayrimüslimlere olan üstünlüğüne büyük bir özen gösterildiği kadar Hıristiyanlar arasındaki merasim silsilesine de riayet edilmiştir. Rumlar ön safta olmak üzere Ermeniler ve daha sonra da Yahudiler gelmiştir. Gayrimüslimlerin kıyafetleri divandan çıkan hükümlerle

⁷ Tülay Reyhanlı, **İngiliz Gezginlerine Göre XVI.Yüzyılda İstanbul'da Hayat, (1582-1599)**, Ankara 1983, s.69-73.

⁸ Ahmet Refik, (Tercüme ve tahşije eden), **Şark Mektupları, Lady Montegü**, İstanbul 1933, s.43-46.

⁹ Edmond De Amicis, **İstanbul**, Çeviren: Beynun Akyavaş, 2.baskı, Ankara 1986, s.33-34, 96.

belirlenir, onlar bu hükümlerin belirlediği kıyafet dışında elbise giyemezler, aksi halde cezalandırılırlardı. Gayrimüslimlerin kıyafetleri de birbirinden farklı kılınmıştı.¹⁰ Osmanlı'da her kesimin değişik şekillerde belirlenmiş kıyafetleri vardı. Bunun dışına çıkanlar uyarılmışlardı.

Osmanlılar, Yeniçerilerin halktan ayırt edilebilmesi için askerî kıyafeti kabul ettiler. Bundan 121 yıl sonra Fransa'da bazı süvari bölükleri için üniforma kabul edildiğine bakılırsa, askerî kıyafeti ilk kez Osmanlıların kullandığı söylenebilir.

Dinen “elbisenin hayırlısı beyazdır” hadisi gereği Selçuklu ve Osmanlıda beyaz renge önem verilmiştir. Ferace, Fatih dönemine kadar Osmanlı Sultanlarının kıyafeti olmuştur. Osmanlılarda ayakkabılar da rengine göre farklılık göstermekte olup, subaylar sarı, erler kırmızı, ulema ise mavi renkte ayakkabılar giymişlerdi¹¹.

Osmanlı kadın giyiminde zaman içinde entari, şalvar ve gömlek ile ceket ve etek olarak üç tip kıyafet kullanılmıştır. Sokağa çıkan kadınlar kıyafetlerini ferace veya çarşafı tamamlarlardı¹². Yüzlerini de yaşmak denilen bir örtü ile örterlerdi. Feraceler toz pembe, havai mavi, açık yeşil gibi uçuk renkte yapılan bol bir giysidir. Evde modası pek değişmeyen şalvar giyilmiştir.

Tho.Mc.Lean isimli bir İngiliz, 1818'de Londra'da *Türk Askeri Kıyafetleri* üzerine yazdığı eserinin önsözünde özetle şunları söylemiştir: “*Türkler güzel bir cins halk diye tabir olunabilir. Genel seviyeden yüksek boylu olanlar hayli derecede zarafet sahibidirler... Vakarlı ve ruhlu simaları vardır. Bu güzelliklerinden bazıları ihtimal kıyafetlerinin şekil ve tarzından ileri geliyordu. Türklerin kıyafet ve elbisesi genelde giyenlerine önem ve itibar verecek ve hatta heybetli gösterecek şekilde hesap edilmiştir. Muhteşem bir sarık, zengin ve iri katları ile başı sarmakta genelde kıymetli kumaştan ve enfes güzellikte olan bol ve sarkık bir kaftan vücut ve endamı kaplamakta,*

¹⁰ Kamil Su,” Balıkesir Hıristiyan Kıyafetlerine Dair Vesikalar”, **Kaynak** Balıkesir Halkevi Dergisi.19 İnkiteşrin 1936, sayı: 45, 46, 4. yıl, s.286-287,325-328.

¹¹ Osmanlı ordusunda kıyafetin gelişimi için bkz. Mahmut Şevket, **Osmanlı Askeri Teşkilatı ve Kıyafeti**, Ankara 1983.s.15-22.

¹² Mehmet Özel (Hazırlayan), **Folklorik Türk Kıyafetleri**, Ankara 1992, s.14-15; Osmanlı'da kadın giyiminin üç grupta toplandığı da olmuştur: iç giyimde çamaşırlar, gömlek, dizlik, iç yeleği, dış giyimde üç etek, iki etek, entari, hırka, kürk, kemer ve kuşaklar, çorap, ayakkabı, sokak giyiminde de ferace, yeldirme, maşlah ve son devirde de çarşaf kullanılmıştır. Başlık ve takılar kıyafeti tamamlayan önemli unsur olmuştur. Bkz. **Tarihi Kadın Giyimi**, Ortadoğu Video İşletmeleri yayını, İstanbul 1986, Takdim yazısından.

güzel bir kuşak ile bel tarafı sarılmakta yatağan, hançer, piştovlar ve diğer silahlar kuşağın arasına sokulmakta ve gayet değerli Şam işi palanın kuşağın sarkmakta olduğu görülmektedir. Güneşten yanmış yüzüne siyah gözleri zarif bir güzellik vermektedir. İri bıyıkları ise aynı zamanda hem sevimli hem de seçkin olan bir çehreye sertlik ve şan vermektedir.”¹³

Anadolu’da giyimin tarihi M.Ö. 7000 yıllarına kadar uzanmakta olup, pek çok kavmin etkisiyle meydana gelmiştir. Anadolu’daki kadın erkek kıyafetleri günümüze kadar belli bir senteze ulaşarak gelmiştir¹⁴. Türk kadınları manto gibi uzun bir elbise olan feraceyi 18.yüzyılın başlarına kadar giymişler, ancak II.Abdülhamid devrinin ortalarında giyilmesi yasak edilmiş, daha sonra yerini çarşaf almıştır¹⁵.

Osmanlı döneminin başlarında askerden başka herkesin istediği gibi giyindiği yalnız asker ve memurların elbise ve kıyafete tabi oldukları görülmüştür. Herkesin hangi sınıf memur ya da asker olduğu başındaki kavuğundan, sırtındaki kürk ve cübbesinden anlaşılırdı. Sakal mülkiye ve ilmiye sınıfına özgü olup asker sakal bırakmazdı. Özel kanunlarla her askerin kıyafeti belirlenmişti.

Osmanlı’da Avrupa modasını ilk takip edenler saraya ve üst sınıfa mensup Müslüman kadınlar olmuştur. Dolayısıyla kıyafetteki değişim ilk önce sarayda başlıyor, sonra mali durumu iyi olan ailelerde, daha sonra da halkta görülüyordu. Batılı giyim önce eldiven, çorap gibi aksesuarlarda başlamış, zamanla dış giyimi etkilemiştir. Avrupai kıyafetler ekonomik duruma göre ya kendileri giderek veya orada yaşayan yakınları aracılığıyla Paris’ten getirilmiş veya diktirilmiştir. Bu gelişmeler sonucu 19.yüzyılın sonunda ferace ve yaşmak zamanla kaybolmaya yüz yutmuş ve II.Abdülhamid döneminde feracenin yerini peçe ve çarşaf almaya başlamıştır.

Osmanlı topraklarına gelerek 1490’larda İstanbul’a yerleşen Yahudilerin de kıyafetleri kendine özgüydü. Levi’ye göre Yahudi kıyafetinin gelişiminde üç unsur etkili olmuştur. Bunlardan biri Anadolu topraklarında yaşayan Bizans Yahudilerinin (Romaniyot) geleneksel kıyafeti; diğeri İspanya’dan Osmanlı topraklarına sığınan Yahudilerin beraberinde getirdikleri İspanyol giyim tarzı bir diğeri ise Osmanlı Türk giyim anlayışıdır. Osman-

¹³ Muharrem Feyzi, **XVIII nci Asırda Türk Askeri Kıyafetleri**, İstanbul 1933, s.13-14.

¹⁴ Mine (Gökbuget) ERBEK, “Geleneksel Anadolu Giysileri ile Sahne Düzenine Uyarlanmış Halk Dansları Kostümleri”, **III.Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, V.Cilt, Ankara 1987, s.117-120.

¹⁵ M.Şakir Ülkütaşır, “Eski Devirlerde Türk Kadın Giyimleri ve Süsleri”, **Türk Yurdu**, Sayı:267, Nisan 1957, s.771-772.

lıda kıyafet kişisel zevkten öte bir konuydu ve toplumsal hiyerarşinin korunmasındaki temel unsurlardan biriydi. Müslüman kesim ile gayri Müslim arasındaki farkın belli olması ve gayri Müslimlerin giyimlerinin daha gösterişli olmasını önlemek için padişahlar yayınladıkları fermanlarda şu konulara dikkat çekmişlerdir: 1-Tüm ‘kafirler’ gibi İslam dininde kutsal olan yeşil renk Yahudilerde yasaktı. Beyaz özellikle Müslümanlar tarafından başlıklar için kullanılırdı. Yahudilerin özellikle dış sokak giysileri genelde koyu renk veya siyahtı. Ayakkabılara da aynı kısıtlama getirilmekteydi. Müslümanlar sarı, Yahudiler siyah renk ayakkabı giyiyorlardı. 2-Yahudiler tarafından kullanılan kumaşlar Müslümanların kullandıkları kumaşlardan daha lüks veya kaliteli olamazdı. 3-Başlıklarda kullanılan kumaş uzunluğu ve cübbenin genişliği belli ölçülere uymak zorundaydı. Aslında kıyafet ayırımını Yahudiler de istemekteydi. Bu, Tevrat’ta yer alan “Oturduğun Mısır diyarının veya seni götürdüğüm Kanaan topraklarının alışkanlıklarını taklit etmeyeceksin ve adetlerini uygulamayacaksın” buyruğunun da gereği idi. Yahudi erkekler Yahudi olmayanlardan sadece elbiselerinin rengi ve taktıkları başlıklarla ayırt edilmekteydiler. Başlarına yukarı doğru silindirik şeklinde bir başlık takmaktaydılar. Başlığın alt kısmı renkli bir türbanla çevriliydi. Dönemin Yahudi kadınları, koyu renk cübbe, başlarını örten geniş şal giyerlerdi. Gün içinde şalvar ve elbise gibi rahat giysiler tercih edilirdi ve bu giysilerin türleri yöreye göre değişirdi¹⁶.

Osmanlı Sarayında Sultanlar giyim kuşamlarına çok önem vermişler, pahalı ve lüks kumaşlardan dikilmiş kaftanlar giymişlerdir. Sultanlar günlük yaşamlarında altta şalvar, üstte gömlek veya iç entarisi üzerine de kısa veya uzun kaftan giyerlerdi. Hem erkek hem kadın giysisi olan feraceler ile kaftan¹⁷ ve her padişahın farklı isimlerle anılan başlıkları vardı. Bayramlarda, cenaze ve tahta çıkma törenlerinde, elçi kabullerinde, savaşta giyilen

¹⁶ Osmanlı’da Yahudi kıyafetleri hakkında bkz. Amalia S.Levi, **Osmanlıda Yahudi Kıyafetleri**, İstanbul 2000?. Sayfa no yok. Yahudi kıyafetleri yalnız Osmanlı’da farklılık göstermemektedir. Batı’da da daha 1180’de Almanya’da tanınmaları için Yahudilere sarı, sivri bir şapka, (bazen kapatan Knauf’lu) Yahudilik sembolü olarak zorunlu kılınmıştır. 1229’da Mainz Diözsan konsülü Yahudilere 16.yüzyıla hatta bazı yerlerde 18.yüzyıla kadar geçerli olan belli bir kıyafet zorunluluğu getirmiştir. Buna göre Yahudiler sarı sivri bir şapka, uzun bir Yahudi Mantosu-bir nevi kaftan-, göğsünde sarı bir işaret, sivri Yahudi sakalı ve bir Yahudi bastonu taşımak zorundaydılar . Bkz. Loschek, **a.g.e.s** .99 vd.

¹⁷ Ferace, Arapça ‘açmak, yarmak, ferahlamak’ anlamındaki ‘ferc’ kelimesinden gelen fereciyye, önu açık ferah elbise demektir. Kadınların sokakta giydiği üst elbise, ilim adamlarının cübbesi, Mevlevilerin hırkası şeklinde kullanılmıştır .Bkz. Hülya Tezcan, “Ferace”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt:12, İstanbul 1995, s.249; ayrıca bkz. Reşat Ekrem Koçu, **Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü**, Ankara 1967, s.107-108. Ferace genelde önden açık, bedeni ve kolları bol kadınlarda beden hafif oturan ve yere kadar uzun bir tür cübbedir ve ipekli, sof, çuha gibi kumaşlardan yapılan bu giysi yaz kış giyilirdi. Kaftan ise şalvar üstüne giyilen uzunluğu değişen bir üst giyimdir.

giysiler ve renkleri değişirdi. Çocukların da kendilerine göre olan giyimleri¹⁸ 18.yüzyıla kadar geleneksel olup, bu yüzyıldan sonra Batının etkisine girmiştir.

Kıscacası, Osmanlı'da elbiseden ziyade özellikle başa giyilen başlıklar önemliydi¹⁹. Erkeklerin başlarına giydikleri sarık, rütbe ve makamı belirlerdi. Askerî ve sivilin kıyafeti ile kadınların kıyafeti ayrı ayrıydı. Kıyafet ve özellikle başlık bir insanın dinini ve sosyal statüsünü belirleyen önemli unsurlardı²⁰. II.Mahmud dönemine kadar geleneksel giyim tarzı uygulanan Osmanlı'da saray mensupları ile devlet görevlileri ve askeri kesimin uyulması zorunlu olan kıyafetleri olmuştur. Dini ve etnik azınlıkların da özel kıyafetleri vardı.

Batı karşısında 17.yüzyılın sonlarından itibaren yenilerek toprak kaybetmeye başlayan Osmanlı Devleti'nde yenileşme hareketlerine başlanmıştı. İki yüz yıllık dönemi kapsayan bu süreçte zamanla Batılılaşmanın boyutları genişlemiş ve eğitim, hukuk, siyaset gibi alanlara, dolayısıyla dış görünüşe yani kıyafete de yansımıştı. İlk yenileşme orduda olduğu için bu konudaki ilk değişim de askeri kıyafette meydana gelmiştir. III.Selim'in (1789-1807) gerçekleştirdiği Nizam-ı Cedid hareketiyle aynı ismi alan yeni Avrupaî bir ordunun kıyafetinde de eskiden uzaklaşma başlamıştır. II.Mahmud dönemine (1808-1839) gelindiğinde 1826'da Yeniçeri Ocağını kaldırılarak Avrupaî tarzda Asakir-i Mansure-i Muhammediye adında bir ordu kurulmuştur. Yeni ordunun kıyafeti Batı tarzında ceket ve pantolon olarak düzenlendi. Yeniçeri kıyafetlerindeki askeri sınıfların, rütbelerin farklı renk ve biçimdeki başlıkları yeni askerî kıyafetle terk edilerek tek örnek elbise ile başlık olarak da mavi püsküllü Tunus fesi kabul edilmiş²¹. Tunus'a elli bin fes siparişi verilmiş²² ayrıca yeni ordunun çeşitli ihtiyaçları için modern fabrikalar kurulmuştur.

Kürk, II.Mahmud döneminden sonra kullanılmaya başlanmış ve Rusya'dan getirilmiş olan bu kürkler Ruslar için Osmanlı ülkesinde önemli bir

¹⁸ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Fatma Koç, "XVI. Ve XVII. Yüzyıl Saray Çocuk Giysileri", **Osmanlı**, Editör: Güler Eren, Ankara 1999,Cilt:11, s.529-533.

¹⁹ Osmanlı askerî kıyafetleri için bkz.Sadık Tekeli, "Osmanlı Askerî Kıyafetleri", **Osmanlı**, Cilt:11, s.534-539.

²⁰ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev:Metin Kıratlı, 2.Baskı Ankara 1984, s.100-103.

²¹ Mahmut Şevket, a.g.e.. s.99-117.

²² Orhan Kolođlu, **İslamda Başlık**, Ankara 1978, s. 40.; Selami Kılıç, "Şapka Meselesi ve Kılık Kıyafet İnkılâbı", **Atatürk Yolu**, Kasım 1995, Cilt:4, Sayı:16, s.530.

ticaret aracı olmuştur²³. Asker ve memurlar için devleti temsil ettiklerinden düzenli olması için setre ve pantolonu kabul etmiştir. Halkı ise serbest bırakmıştı. Halk için “başı bozuk” deyiminin kullanılması, istediği şerpuşu giymesinden ileri gelmiştir²⁴.

II.Mahmut’un neden kıyafetle uğraşıp ele aldığını ve bu inkılâbın önemini o tarihte İstanbul’da yaşamış olan bir İngiliz gazeteci şöyle belirtmiştir: “*Kıyafette ıslahı meydana getirebilmek için fazla enerji sarf edildi. Çünkü kıyafet halkı Avrupalılardan ayıran büyük bir maniyaydı II. Mahmud Batı kıyafetini önce kendisi benimseyen ve isteyenlerin de sakallarını kesebileceklerini irade eden ve yeni kurduğu ordusunu tam bir Avrupa ordusu olarak görmek isteyen bir padişahı. Başa kavuk yerine fesin geçirilmesi, şalvar, cepken setre, pantolon giyilmesini sağlamak istemişti. Yenileşme hareketlerinde çok ileri gittiği için muhafazakâr çevreler tarafından gavur padişah olarak anılmıştır*”²⁵.

Falih Rıfki’ya göre, Doğu milletlerini batılılaştırmakla, eski kıyafet ve başlıkları değiştirmek bir arada gitmiş bu yüzeyselcilere göre bir benzeme ve şekilce farksızlaşma, devrimcilere göre kafanın dışını değil içini değiştirme sayılmıştır. Büyük Petro da Ortodoks Ruslara kalpak yerine şapka giydirebilmek için Moskova şehrinin etrafını topçu bataryaları ile çevirmişti.²⁶

Kılık kıyafetteki düzenleme sivilere de uygulanmış ve çeşitli memur sınıflarının kıyafetlerini belirleyen iradeler yayınlanmıştı. Cübbe ve sarık yalnız ulemanın giysisi olarak kalacak, diğer siviller ise tek başlık olarak sadece fesi giyeceklerdi. Özellikle kadın kıyafetlerinden ”ferace ve yaşmak“ değişikliğe uğramıştır. 1880’lerde feracenin yerini çarşaf almaya başlamıştır²⁷. Bu dönemde hanımlar da beyler gibi Avrupa modasını takip etmeye başlamışlardır. İstanbul hanımları Paris ve Londra modasını izlemişlerdir²⁸.

1908’de Meşrutiyet’in ilânıyla özgürlük, eşitlik, kardeşlik fikirleri önem kazanmıştı. Basından sansürün kaldırılması ve fikirlerin özgürce ifade edilmesi üzerine Batıcılık, Türkçülük ve İslâmcılık adıyla anılan bazı fi-

²³ M.Şevket, a.g.e, s.20; Başka bir eserde, 18.yüzyılda kürkün her mevsimde giyildiği belirtilmektedir Nureddin Sevin, **Onüç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış**, Ankara 1990, s.101,107.

²⁴ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, Cilt:V, 4.baskı, Ankara 1983, s.158.

²⁵ Haluk Y. Şehsuvaroğlu, ”II.Mahmut ve Kıyafet İnkılâbı”, **Aksam**, 14 Eylül 1952.

²⁶ Falih Rıfki Atay, **Çankaya**, İstanbul 1980, s.430.

²⁷ Nora Şeni “19.yüzyıl İstanbul Basımında Moda ve Kadın Kıyafetleri”, **Kadın Bakış Açısından 1980’ler Türkiye’inde Kadın**, Derleyen:Şirin Tekeli, İletişim yayını, İstanbul 1980; Birinci Dünya Savaşı sonrası 1918’de çarşaf terk edilmiştir. Sevin, a.g.e., s.140.

²⁸ Sevin, a.g.e., s.129.

kir akımları doğmuştur. Bu akımların temsilcileri çıkardıkları gazete ve mecmualarda Batı karşısında geri kalan ve çözülen devletin kurtuluşu için çözüm önerileri getirmişlerdir. Bunlardan Batıcılık akımı temsilcilerinin başta Abdullah Cevdet olmak üzere toplumun gelişmesi, içinde bulunduğu durumdan kurtulması için savundukları fikirlerini İçtihat isimli yayın organlarında, 1912 yılında Kılıçzâde Hakkı imzalı ‘Pek Uyanık Bir Uykü’ başlıklı yazıda ortaya koymuşlardır. Bunlar çağdaşlaşmayı ‘ya garplılaşırız ya da mahvoluruz’ sözleriyle açıklarlarken, Batının gülü ve dikeniyi birlikte alınmasını istemişlerdir. Kadın konusunda tek eşle evliliği, Avrupa medenî kanununu, kadınların tıp tahsili yapmalarını ve adab-ı muaşeret kuralları çerçevesinde dilediği gibi giyinmesi gerektiğini; fesin yerine yeni bir serpuş giyilmesini, sarık ve cübbenin yalnızca din adamları tarafından giyilmesi gerektiğini savunmuşlardır.

İslamcılar dinî ve manevî değerlerin korunmasını ve kadının tesettüre riayet ederek istediği eğitimi alabileceğini ve istediği işte çalışabileceğini ileri sürmüşlerdir. Türkçüler ise dil, tarih ve kültürde büyük Türk birliğini, kadının kıyafeti konusunda ise, onun giysisinden ziyade aile ve toplum içindeki eğitim, çalışma ve sosyal hakları üzerinde durmuşlardır²⁹.

1908 sonrası Avrupaî giyim tarzı dinî ve millî değerlerle birlikte ele alınmıştır. Bu dönem kadın dergilerinde giyim, iffetle ve millileşme ile bağlantılı olarak değerlendirilmiştir. Giyimde milli ürünlerin kullanılması tercih edilmiştir.

Bir dönem Avrupa kadın modasına örnek olan Türk kadınının kıyafetleri özellikle başına sardığı örtülerin ‘Türk türbanı’ diye resimlerde yer alması onun Avrupalı kadınlara giyimde etkisi olduğunun kanıtı olarak gösterilmiştir³⁰. Bu dönemde İstanbul’da ve diğer büyük şehirlerde çarşaf ve peçeli kadına rastlanmakla beraber, Avrupa modasının hakim olduğu bazı kadın dergilerinde elbise, manto ve tuvalet modelleri de yer almaktaydı. Peçe ve çarşaf terk edilmeye başlanmıştı ve 1912’de Amerikan Elçiliği’nde verilen resmî davete bir Türk kadını peçesiz olarak katılmıştı³¹.

²⁹ II.Meşrutiyet dönemi fikir akımları için şu eserlere bakılabilir. Tarık Zafer Tunaya, **Hürriyetin İlânı: İkinci Meşrutiyet’in Siyasi Hayatına Bakışlar**, İstanbul 1959; Mümtaz Turhan, **Kültür Değişmeleri**, İstanbul 1972; Peyami Safa, **Türk İnkılâbına Bakışlar**, Ankara 1981; Şükrü Hanioğlu, **Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi**, İstanbul 1981.

³⁰ A.Afetinan, **Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri**, Dördüncü Basılış, İstanbul 1982, s.3.

³¹ Fatma Barbarosoğlu, **Modernleşme Sürecinde Moda-Zihniyet İlişkisi**, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1994, s.140.

Balkan Savaşları (1912-13) sonrasında göçmen olarak Balkanlar ve Kafkaslar ile adalardan gelenlerin kıyafetlerinin farklı olmasından dolayı kılık kıyafette birlik oluşturulmaya çalışılmıştır. Kadınların çalışma hayatına atılmalarıyla birlikte eski giysileri yerine daha pratik ve rahat kullanımlı giysiler benimsenmiş, çarşaf ve peçe kullanımı giderek azalmıştır. İttihat ve Terakki Partisi, Türk Ocakları ile kadın kıyafetini düzenlemeye çalışmıştır³². Enver Paşa Birinci Dünya Savaşı'nda özellikle sıcak memleketlere giden kıtalara kabalak isimli güneş siperli başlığı icat etmişti. Kara ordusu askerlerine giydirdiği bu serpuşun adına 'Enverî' denilmiştir³³. Kadın kıyafeti konusunda tesettürden yana olan Enver Paşa, 1916 Ekiminde kuruluş hazırlıklarına başlanılan Birinci Ordu Kadın İşçi Taburu için düzenlenen talimatnamede kadın işçilerin şalvar, ceket ve başörtüsü taşımaları fikrine ilave olarak yeldirme tarzında uzunca bir elbise giymelerini şart koşmuştu³⁴. Milli Mücadele döneminde kalpak veya sipersiz kasket giyilmiştir³⁵.

III. Cumhuriyet Döneminde Kıyafet

Son on yılını sürekli savaşlarla geçiren Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'na Almanya yanında katılmış ve 30 Ekim 1918'de imzaladığı Mondros Mütarekesi ile savaştan yenik olarak çıkmıştır. Ülke topraklarının önemli kısımları Mütareke hükümlerine dayanılarak İtilaf Devletleri'nin işgaline uğramıştır. İşgallere karşı tepki ve direniş hareketleri baş göstermiş ve Mustafa Kemal'in 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ayak basması ile Milli Mücadele hareketi başlamıştır Milli Mücadele hareketi kongrelerde alınan kararlar ve yürütülen askerî harekâtlar sonucunda başarıyla sonuçlanmıştır.

Bundan sonra ülkeyi 'muasır medeniyet' seviyesinin üstüne çıkarmak için çalışılmıştır. Yeni Türkiye Devleti'nin kurucusu Atatürk, gerçekleştiren inkılâpların gayesini, Türkiye devletini çağdaşlaştırmak ve gelişmiş devletlerin seviyesine çıkarmak olduğunu şu sözleriyle açıklamıştır: "*Efen-diler! Yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılâpların gayesi, Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen asri ve bütüün mana ve eşkâliyle medeni bir heyeti içtimaiye haline isal etmektir...*"³⁶.

³² Leyla Kaplan, **Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)**, Ankara 1998, s.180.

³³ R.E. Koçu, **Türk Giyim...** s.105; Sevin, **a.g.e.**, s.143-144.

³⁴ Sadık Sarısan, "Birinci Ordu Birinci Kadın İşçi Taburu", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XIII/39, Kasım 1997, s.700.

³⁵ Sevin, **a.g.e.**, s.149; Mustafa Kemal'in kalpağı Kemalî diye anılmıştır. Bkz. Şerafettin Turan, **Türk Kültür Tarihi**, Ankara 1990, s.220

³⁶ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri** (ASD), Cilt:II, Ankara 1952 s.217.

Türk inkılâbının bir amacı da, Türkiye'nin modernleşme sürecini engelleyecek kurum ve kuruluşları ortadan kaldırmaya yöneliktir. Bu amaçla siyasî, hukukî, sosyal, dinî ve eğitim konusunda inkılâplar yapıldı. İlk siyasî değişim, Lozan Konferansı öncesi 1 Kasım 1922'de Saltanat'ın kaldırılmasıdır. Bu karar ile Padişahın dünyevî yetkileri elinden alınmış ve saltanat ile halifelik birbirinden ayrılmıştır. 23 Nisan 1920'de Ankara'da kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi(TBMM) ise yeni Türkiye Devletini temsil eden tek saltanat ve hakimiyet makamı olmuştur³⁷. Dünya ve din işlerinin yönetimi birbirinden ayrılarak dünya işleri milletin egemenliğinin temsil edildiği TBMM'ne verilmiştir. 13 Ekim 1923'te başkent İstanbul'dan Ankara'ya taşınmış ve ardından 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilân edilmiştir. Laikleşmenin önündeki önemli engel olarak görülen kurumlar 3 Mart 1924'te kabul edilen kanunlarla ortadan kaldırılmıştır. Bunlar, Halifeliğin kaldırılması, Şer'îye ve Evkâf Vekaleti'nin kaldırılması ve öğretimi birleştirerek medreselerin kapanmasını sağlayan Tevhid-i Tedrisat Kanunu'dur.

Bütün bunlara karşı toplumun bazı kesimlerinden tepkiler olmuştur. Tepkileri önlemek ve inkılâpların yerleşmesini sağlamak için 4 Mart 1925'te Takrir-i Sükûn Kanunu kabul edilmiştir. Bu kanunun yürürlükte olduğu dönemde 'Garp Medeniyeti' dairesine girmek için değişiklikler kabul edildi. Bu süreçteki inkılâplardan biri de kıyafeti yani dış görünümü medenileştirmek için yapılan toplumsal alandaki düzenlemelerdir. Eski görünümü çağdaş hale getirmek, kıyafette de modern dünya ile birlikte hareket etmek için 1925'ten itibaren 1934'lere kadar süren çalışmalara başlanmıştır. Bu dönemde erkekler için şapka giyilmesi, din adamlarının kıyafetlerinin düzenlenmesi kanunla belirlenirken kadınların çağdaş kıyafet giymeleri teşvik edilmiştir.

Bir yabancı yazara göre, Atatürk'ün kıyafet inkılâbı ile şapkanın yanı sıra tüm giysi biçimi değişerek Türk gardırobu altüst olmuştur³⁸. Gentizon, 1925 yılı sonbaharında yeni döneme başlayan TBMM'nin açılışında bütün milletvekillerinin eksiksiz olarak, son model frak, gömlek ve beyaz kravat, siyah ayakkabı giyinmiş olduklarını belirtmiştir. Müslüman bir meclisin milletvekillerinin ilk defa başı açık oturduklarını, oysa o sırada aynı peygamberin yolunda olan Mısır, Efgan temsilcilerinin bir kısmının localarında fesleriyle, bir kısmının da kalpaklarıyla oturduklarını ifade etmiştir. An-

³⁷ Saltanatın kaldırıldığı gün Mustafa Kemal Paşa'nın TBMM'de yaptığı konuşmadan. Bkz. **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri** ,Cilt:1, İstanbul 1945, s.267, 270.

³⁸ Paul Gentizon, **Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu**, Çeviren: Fethi Ülkü, Ankara 1983, s.127.

kara'daki bu durum ile eski gösterişli, görkemli, renk renk işlemeli, sırmalı ve yaldızlarla süslü bakanlar yerini sade siyah giysilere bırakmıştı, diyen Gentizon, Küçük Asya'nın göbeğinde bir Müslüman meclisinde mi yoksa Batı Avrupa'nın bir parlamentosunda mıyız diye kendi kendine sormadan edememiştir. Siyah elbise tercihi ile Türkiye'nin batılı toplumların Fransız İhtilali'nden ve imparatorluk savaşlarından sonraki görünümüne büründüğü yorumunu yapmıştır³⁹.

1923'te Konya'da kadınlara hitaben yaptığı bir konuşmasında Atatürk; kadınların her zaman her yerde erkeği ile birlikte yan yana yaşayıp çalıştığını, savaşta çift süren, tarlayı eken, ürününü satan ve aynı zamanda kağınsıyla, kucağındaki yavrusuyla, kış, yaz demeyip cepheye malzeme taşıyan fedakâr Anadolu kadınlarımız olduğunu dedikten sonra kadının giyimde ya çok açık veya çok kapalı olacak şekilde aşırıya kaçtığını bunun da dini kurallara aykırı olduğunu belirtmiştir. Kadının giyiminde din, gelenek, akıl ve mantık çerçevesinde aşırıya kaçılmamasını ve sade olunması gerektiğini, kadının kıyafetinden ziyade bilim yolunda ilerlemesinin önemini vurgulamıştır⁴⁰.

Atatürk gerçekleştirdiği inkılâplara bizzat kendisi öncülük etmiş, sık kıyafetleri ile topluma örnek olmuştur. Yurt dışından veya Türkiye'nin en iyi terzilerinden giyinen Atatürk'ün kıyafetleri devrin ileri gelenleri tarafından örnek alınmış ve ölümünden sonra Anıtkabir'deki müzeye kaldırılmıştır.⁴¹

Atatürk'ün sivil kıyafetlerini ele alan bir araştırmaya göre, O, dönemin Avrupa modasını yakından takip etmiş ve kendisine yakışanı kullanmıştır. Kendisi renk olarak kahverengi ve siyahı tercih etmiştir. Giydiği her giysisi ayakkabısından şapkasına, kol düğmesinden bastonuna büyük bir bütünlük içinde olmuş ve aksesuar olarak şapka, mendil ve ahşap baston kullanmıştır⁴². Şapka devriminden sonra her kıyafetiyle uyumlu şapka kullanmaya çalışmıştır. Saati kösteklidir. Denizde mayo ile ayaklarına sandalet türünde yazlık ayakkabı, spor takımlarının altına potin, çizme ve frak takımının altına ise frak terliği giymiştir. Kıyafetinin rengine göre kışın düz veya

³⁹ Gentizon, **a.g.e.**, s.128-129.

⁴⁰ **ASD**, Cilt: II, s.150-154.

⁴¹ Atatürk'ün giysileri ve modelleri için bkz Şaziye Karlıklı- Defne Tozan, **Cumhuriyet Kıyafetleri**, İstanbul 1998, GDS Holding yayını, s.54-65.

⁴² Kıyafeti tamamlayan aksesuarların kullanımı , modası ve tarihçesi için bkz. Cem Hakko, **Moda Olgusu**, Vakko yayınları, baskı yılı ve sayfa numaraları yok.

desenli yün, yazın ise pamuklu ve merserize çoraplar giymiştir⁴³. Zamanın en şık erkeği olan Atatürk, frak ceketi ile siyah melon şapkayı, ipek beyaz, beyaz deri eldivenleri, siyah rügan ayakkabıyı, smokini ise resmi davetlerde giyerdi ve frak terliği 42 numara deridendi⁴⁴.

Şapkanın kabulüyle birlikte Türkiye’de çağdaş giyim adabı da oluşmuş, şapkayla giyilecek kıyafetler değişmeye başlanmıştır. Örneğin resmi serpuş, frakla, smokinle, redingot ve bonjurla giyilebilirdi. Smokin resmi davetlerde giyilen bir kıyafetti.⁴⁵ 1930 larda yaşanan Dünya ekonomik krizinin Türkiye’yi de etkilemesi üzerine ekonomide devletçilik ilkesi uygulanmış ve 1933’te Sümerbank gibi önemli devlet kuruluşları açılmıştır. Böylece ekonomideki devletçilik ilkesinin gereği olarak kıyafet de devletin denetimine girmiştir. Bu dönemlerde yerli malı kullanılması, yabancı ürüne rağbet edilmemesi teşvik edilmiştir.

Atatürk’ün şahsında Cumhuriyetin erkek ve kadını, temiz giyinen, kıyafetine özen gösteren ve yerli ürünlere ağırlık veren bir görünüm çizmektedir.

Kültürü medeniyetten ayırmayan Atatürk, Onuncu yıl nutkunda “*Milli kültürümüzü muasır medeniyet seviyesinin üstüne çıkaracağız...*”⁴⁶ derken her alanda medenîleşmeyi hedeflemiştir. O’na göre medeniyet, bilim ve teknikle birlikte yaşam biçimini dolayısıyla kıyafeti de içine almaktadır. Kıyafetteki değişim bunun bir parçasıdır.

Atatürk, çeşitli vesilelerle yurt gezilerine çıkmıştır. Bu gezilerinden biri şapka inkılabını başlattığı Kastamonu gezisidir. 24 Ağustos 1925’te geldiği şehirde büyük bir kalabalık tarafından karşılanmıştır. O’nun başının açıklığını ve elinde bir panama şapkası gören halk fes ve sarıklarını çıkarmışlardır⁴⁷. Kastamonu- İnebolu gezisinden sonra arkadaşlarının başında beyaz birer panama şapkası vardı. Hep birlikte Gaziyle fotoğraf çektirmişlerdi, bunlar “İlk şapkalıydı.” Artık Ankara’da fesliler değil şapkalılar çoğunlukta idi.

1 Eylül’de Ankara’ya dönen Atatürk, halkın desteği ile karşılaşmış ve şapkayı benimseyen Ankaralılar tarafından karşılanmıştı⁴⁸.

⁴³ Meral Ergin, **Mustafa Kemal Atatürk’ün Sivil Giysileri**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2003, s. 131-133.

⁴⁴ Karlıklı-Tozan, **a.g.e.**, s.54-60.

⁴⁵ **Aynı eser**, s.44-46, 60

⁴⁶ **ASD**, Cilt:II s.272.

⁴⁷ Atatürk’ün Kastamonu seyahati ve burada yaşanan izlenimler için bkz. Mustafa Selim İmece, **Atatürk’ün Şapka Devriminde Kastamonu ve İnebolu Seyahatleri**, Ankara 1959.

⁴⁸ İmece, **a.g.e.**, s.69.

Ertesi gün 2 Eylül 1925'te Bakanlar Kurulu kararnamesi ile ordu ve donanma mensuplarıyla ulemanın ve hakimlerin dışındaki bütün memurlar için Avrupa'da kullanılan elbise ve şapkanın giyilmesi zorunlu kılıyordu.⁴⁹ Ayrıca bir başka kararname ile din adamları için beyaz sarık ve siyah lata kabul edilmişti.⁵⁰ Din adamları dinî kıyafetlerini sadece görevleri dışında giyinebilecekler, onun dışında sivil elbise giyinebileceklerdi. Cumhuriyet Bayramındaki kabul töreninde serpuşların çıkarılması istenmiş, din adamı olmayanların dinî kıyafetle gezmeleri yasaklanmıştır. Aksine davranışların bir yıla kadar hapisle cezalandırılması kararlaştırılmıştır⁵¹. Mustafa Kemal gittiği Bursa, Balıkesir, İzmir, Konya ve Afyon'da konu hakkındaki görüşlerini açıklamıştır⁵².

Meclis'e verilen teklif tartışmalardan sonra 25 Teşrinisani (Kasım) 1341 (1925) tarihinde 671 sayılı yasayla Şapka giyilmesini düzenleyen 'Şapka İktisası' Kanunu kabul edilmiştir. Buna göre, milletvekilleri, bütün memurlar şapka giymek zorundaydılar. Türk halkının milli serpuşu şapka olmuştur⁵³. Şapkanın giyilmesi zorunluluğu sadece resmi görevliler ve milletvekilleri içindi ve kadınlarla, halkı kapsamıyordu. Tepki yaratmamak için kadınların kıyafeti olan peçe ve çarşafın yasaklanmasıyla ilgili bir yasa çıkarılmamıştır. Ama kadınların modern giyinmesi teşvik edilmiştir. Sarık, cami ve mescitlerde bir vazife kisvesi haline getirilmiştir⁵⁴. Şehirlerdeki sarıklı, şalvarlı ve fesli görünüş ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Askerlerin kullandığı şapkalar, batılı orduların şapkaları ile yenilenmiştir⁵⁵.

⁴⁹ İlmiye sınıfının şapka giymekten istisna tutulması için bkz.. **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (kısaca :BCA)**, Fon Kodu:51.0.0.0, yer No:5.44.7.

⁵⁰ **BCA**, 12.5.1926, Fon Kodu:51.0.0.0 Yer No:2.6.12.. Tekke ve zaviyeler, ilmiye sınıfı ve ilmiye kisvesi ile bütün devlet memurlarının kıyafetleri hakkındaki kararname suretleri.hakkındaki yazı için bkz.. **BCA**, Fon Kodu: 51..0.0.0 , Yer No:2.6.9.

⁵¹ **BCA** ., 15.5.1926, Fon Kodu:51.0.0.0, yer No:8.67.2; ayrıca bkz.Gotthard Jaeschke, **Yeni Türkiye'de İslamlık**, Ankara 1972, s.28-29.

⁵² Goloğlu, **Devrimler ve ...**, s.145-147.

⁵³ **TBMM Zabıt Ceridesi** , Devre : II, Cilt:19, s.247-262.

⁵⁴ İlmiye sınıfının din görevlilerinin) kıyafet kararnamesi özetle şöyledir:1-Türkiye Cumhuriyeti dahilindeki ilmiye sınıfına mensup olanlar aşağıdaki makam ve vazife sahipleridir. a.Diyanet İşleri reisi, b.Diyanet İşleri Başkanlığı Danışma kurulu, c. Vilayet ve kaza merkezlerinde bulunan müftüler, d. Diyanet İşleri başkanlığınca atanan hatipler, vazifeli vaizler, e. Diyanet İşleri tarafından atanmış olan köy hocaları., 2-Din görevlilerinin kıyafetinde alameti farika beyaz sarık ve siyah latadan ibarettir. Orduda görev yapan imamlar sarığın ve latanın rengi hususunda askeri icaba tabidir. Bu kararnamenin son 6.maddesine göre birinci maddeye göre din görevlileri dışında bulunanlar, bu kıyafeti giyemezler. Bkz **BCA**, Fon Kodu:051.108, yer no:2.6.9, 31.12 1925 tarihli tekke ve zaviyeler, ilmiye sınıfı ve ilmiye kisvesi ile bütün devlet memurlarının kıyafetleri hakkındaki kararname suretleri.

⁵⁵ **Cumhuriyet Gazetesi**, 19 Temmuz 1341 (1925).

Kıyafetteki değişim meslekî kıyafetlerde de görülmüştür. Asker, polis, sporcu, denizci, öğrenci üniformalarına çöppülerin kıyafeti de eklenmiştir⁵⁶. Cumhuriyetin 21 Şubat 1925'te İstanbul'da açılan ilk hemşire okulu olan Kızılay Özel Hemşire okulunda Müdür Vekili olarak görev yapan Esma Deniz'in çabalarıyla hemşire öğrencilerinin dış giyimlerinde o tarihe kadar başlarına örttükleri 'peçe' yerine 'şapka' giymeleri sağlanmıştır⁵⁷. Şapka Kanunu gereği eskiyi simgeleyen sarık ve fesin giyilmesi yasaklanmış ve yeniliğin sembolü şapka resmi başlık olmuştur. Böylece kişiler arasındaki ayırımın geleneksel belirleyici simgeleri tarihe karışmış ve gelişmiş ülkelerle ortak kıyafet kabul edilmiştir.

Şapka Kanunu'na ve diğer yasaklamalara Anadolu'nun çeşitli yerlerinde özellikle Malatya, Kayseri, Sivas, Maraş, Rize ve Erzurum gibi vilayetlerde tepkiler ortaya çıkmıştır. Bu değişim bazı çevreler tarafından "Din elden gidiyor" şeklinde yorumlanmıştır.

Atatürk'ün, üzerinde durduğu diğer bir konu ise dinî kıyafet meselesiydi. Osmanlı döneminde medreseden yetişmiş ulemanın cübbe, sakal ve sarıktan oluşan özel dinî kıyafetleri vardı. Bu kıyafetleri giyenlerin dini bilgisi bulunan fazilet sahibi insanlar olduklarına işaret ederdi. Fakat bu kıyafetler zamanla kendilerini bu sıfatlara benzetmek isteyen medrese eğitimi olmayan bazı kişilerin de istismarına yol açmıştı⁵⁸. Halkın din duygularını istismar eden yetkisiz kimselere fırsat vermemek için dinî kıyafet konusunda da yasal düzenlemeler yapılmıştır. 3 Aralık 1934'te 2596 sayılı Kanun⁵⁹ ile ruhanî kisve, ancak mabette giyilecek ibadet ettikten sonra çıkarılacaktır. Buna Müslim ve Gayrimüslim bütün ruhaniler uyacaklardı.⁶⁰

Kanun ile din adamlarının mabetler ve törenler dışında özel kıyafet giymeleri yasaklanmış, ancak hükümetin izniyle mabet ve din törenleri dışında da geçici nitelikte özel kılıkların giyilebileceği hüküm altına alınmıştır. Kanunen kurulmuş izcilik ve sporculuk gibi dernek ve kulüp gibi kurum mensuplarının ve öğrencilerinin usule uygun kıyafet giyebilmeleri ve sim-

⁵⁶ Karlıklı-Tozan, **a.g.e.** s.122.

⁵⁷ Selva Erhan, **Hemşirelik Tarihi**, İstanbul 1978, s.103.

⁵⁸ Bu durum Türkçe'de 'Her sakallıyı hoca zannetme', 'Hocanın dediğini tut da gittiği yoldan gitme' şeklinde de ifade edilmiştir.

⁵⁹ Bu konudaki tartışmalar için ayrıca bkz. Mahmut Goloğlu, **Tek Partili Cumhuriyet (1931-1938)**, Ankara 1974, s.136-137.

⁶⁰ "Ruhani Kisve İle Sokaklarda Dolaşılmayacak", **Cumhuriyet, Gazetesi** 27 Teşrinisani 1934.

geleri ile Türkiye'ye girebilmeleri hükümetin iznine bağlanmıştır⁶¹. Kanuna göre mabetlerin dışında ruhani kisveyi yalnız her dinden bir kişi taşıyabilecekti. Kanunun kabulünden sonra ortaya çıkacak tepkileri önlemek için Emniyet gerekli uyarıları yapmıştır. Kisve Kanunu'nun hoca ve papazlara duyurulmasını, hoca ve papazların cami ve kiliselerde gizli ve açık halkı tahrik etmelerinin önlenmesi ve uyanık olunması istenmektedir⁶².

Türkiye'de yaşayan Ermeni, Musevi ve Rumlar, din adamlarının kıyafetlerinin düzenlenmesine ve Hükümetin bu konudaki uygulamalarına olumlu bakarlar, iyi dostluk ilişkilerinin kurulduğu bir dönemde özellikle Yunanistan'da basın konuya sert tepki göstermiştir. Katoliklerin tepkisine karşılık Protestanlar daha ılımlı karşılamıştır. Bu da Hıristiyanlıktaki mezheplerin dine ve kıyafete bakışlarındaki farklılıktan kaynaklanıyor olsa gerektir.

Erkeklerin ve din adamlarının kıyafetlerinin düzenlenmesinden sonra kadınların Batılı kadınlar gibi giyinmeleri 'çağdaşlık' göstergesi olarak kabul edilmiştir. Bu dönemde kadın giyimine ilişkin herhangi bir yasal düzenleme getirilmemiştir. Ancak, fes ve sarığı yasaklayan Şapka Kanunu ve kadın erkek eşitliğine ilişkin çıkarılan 1926 tarihli Medenî Kanun sonrası kadının peçe ve çarşafı çıkarması ve çağdaş kıyafeti benimsemesi istenmiştir. Bu konuda yerel yönetimler ve basın yoluyla kamuoyu oluşturulmaya çalışılmıştır. Trabzon, Giresun, Sivas gibi illerle bazı ilçelerde peçe ve çarşaf giyilmesi yasaklanmıştır⁶³.

Çarşaf ve peçe geri kalmışlığın sembolü olarak değerlendirilmiş, kadınların fikren olduğu gibi şeklen de medenî olmaları gerektiği üzerinde durulmuştur. Hukuk alanındaki eşitlikten sonra pek çok Avrupa ülkesinden önce Türkiye'de kadın 1930'da belediye seçimlerine katılmış, 1934'te de milletvekili seçme ve seçilme haklarını elde etmiştir. Siyasal hakların -seçimlerde oy kullanırken- kullanılması sırasında yaşanacak bazı olay ve aksaklıklar düşünülerek peçe ve çarşafın yasaklanması konusu gündeme gelmiştir⁶⁴. Çağdaş giyim yerleşmesi için kız teknik okulları açılmış, güzellik yarışmaları ve defileler düzenlenmiştir.

⁶¹ Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun, Kanun Numarası: 2596 , Kabul Tarihi: 3/12/1934; **Resmî Gazete**: 13/12/1934 Sayı: 2879, **Düstur**: Cilt:3, s. 24.

⁶² Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi (kısaca **EGM Arşivi**) ,Kılık Kıyafet Dosyası ,Dosya No:42212-1/I.

⁶³ Cumhuriyet döneminde kıyafetteki değişim ve tepkiler için bkz.Ayten Sezer Ariğ, **Atatürk Türkiyesinde Kılık Kıyafette Çağdaşlaşma**, 2.baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara 2007.

⁶⁴ Leyla Kaplan, **Cemiyetlerde ve Siyasal Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)**, Ankara 1998, s.182-183.

SONUÇ

İnsanın dış giyimi bir anlamda için dışı vurumu olarak kabul edildiğinden, modern düşünmeyi ve yaşamayı sağlamanın yolu kıyafetin değişmesine bağlanmıştır. Türklerde son asırda kıyafette yaşanan değişim, medenileşmenin simgesi olarak kabul edilmişti. Yalnız bu değişimi sağlamak kolay bir iş değildi. Genelde bu konudaki değişim sanki din değiştirmekle ve o topluma benzemekle eşdeğer tutulmaktaydı. Zira toplumun dinî simge olarak kabul ettiği bir başlığı değiştirmek oldukça önemliydi. Nitekim, tarih boyunca İslam toplumları ile Hıristiyanların arasındaki önemli farklardan biri de kıyafetleriydi.

Ne var ki, insanlık var olduğu sürece kıyafet de zamana göre değişen, gelişen ve farklılıklar gösteren canlı bir organizma gibi bütün dünyada gündemin bir konusu olmayı sürdürecektir. Gelişmiş toplumlardan az gelişmiş toplumlara doğru çeşitli vesilelerle yılın modası adı altında, hem tüketim ekonomisini körükleme, hem de bu vesileyle kültür emperyalizmini bilinç altlarına yerleştirme çalışmaları devam edecektir. Kıyafet konusu dünya var oldukça en büyük topluluklardan en küçük topluluk olan çekirdek aileye kadar günün konuşmasını ve tartışmasını kapsayıp gidecektir ve her dönemde olduğu gibi egemen ve üstün olan bu alanda da öncülüğünü sürdürecektir...

sayfa boş